

СУЧАСНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ЯК РЕЗУЛЬТАТ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Вживаючи термін «модель» для такої специфічної сфери суспільного буття, якою є державно-церковні відносини, матимемо на увазі, по-перше, логіко-правовий аналог реальної системи державно-церковних відносин в Україні, по-друге, суспільно-правову систему, що є результатом як саморозвитку, так і засвоєння світового досвіду врегулювання відносин між інституціями держави та релігійно-церковних організацій.

При цьому будемо виходити також з того, що поняттям моделі державно-церковних відносин охоплюється певна сукупність основополагаючих норм, закріплених звичаєвим правом, законами, іншими нормативно-правовими актами, якими впродовж певного періоду регулюються взаємовідносини держави і Церкви, визначається світський чи клерикальний характер держави, правовий статус релігійних організацій та їх членів, майновий стан, участь Церкви у справах держави і суспільства тощо, які й утворюють властиву даній державі на певному історичному відтинку систему (модель) взаємовідносин цих двох інституцій і фіксують, з одного боку, ставлення державних структур до всього сакрального, а з іншого - правове місце Церкви, особи (віруючі і невіруючі) у державі та суспільстві.

Поза сумнівами, що в низці найрізноманітніших суспільних відносин, притаманних Україні з огляду на особливості її історичного шляху і реалій сьогодення, державно-церковні відносини завжди займали і займають чільне місце, будучи на окремих відрізках вітчизняної історії не лише її невід'ємним елементом, а й стрижневим чинником, що визначав її лице, пріоритети, ціннісні орієнтири, зрештою – статус особи в державі. Сьогодні, коли і в Українській державі, і в церквах та релігійних організаціях тривають складні і суперечливі процеси, спричинені кардинальними суспільними змінами 90-х років, а фактично – тривалим нерозв'язанням проблеми: як мають співвідноситися елементи старої, існуючої й нової моделі державно-церковних відносин, - особливо наочно видно, наскільки

* Климов Валерій Володимирович – кандидат філософських наук, ст. наук. сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

важливою для обох інституцій є правова врегульованість їх відносин, впевненість громадської думки, найбільш впливових політичних орудників у тому, що існуючі юридичні координати, в яких реалізуються державно-церковні відносини в Україні, є оптимальними для суб'єктів відносин на даному етапі суспільного розвитку. Недосконала правова основа у цій сфері, недемократичні, авторитарні рудименти цих відносин за умов соціально-правової нестабільності легко перетворюють державно-церковні відносини із фактора, підсилюючого обидва суб'єкти відносин, у фактор дестабілізації, додаткової напруги, конфліктогенності.

Порівняльний аналіз еволюціонізуючого ряду таких моделей, значимих в історії Української держави та Церкви, дає можливість не тільки встановити результуючий напрям руху в цій сфері, ступінь співпадання чи відповідності моделей загальнолюдській практиці побудови таких відносин, але й уявити характер спадкоємності, наступності норм у цьому ряді моделей державно-церковних відносин, виявити, які принципи, норми, правила кожне наступне покоління в українському суспільстві вважало за необхідне успадкувати, зберегти, від чого відмовитись.

Формування більшості історично відомих моделей державно-церковних відносин в Україні завжди відбувалося за активної участі кількох чинників:

- історичної та національної традиції;
- співвідношення політичних сил, що визначало державну ідеологію на певний момент;
- реального становища самих суб'єктів відносин - держави і Церкви;
- зовнішнього чинника.

Більша чи менша їх присутність і активність, різноманітність їх співвідношення на завжди складному тлі політичного, економічного, військового, духовного протиборства дали досить широкий набір моделей державно-церковних відносин в Україні, стійкість, тривалість і ефективність яких залежали часто не тільки і не стільки від досконалості самої моделі, скільки від факторів, що діяли ззовні.

Руйнівних впливів зазнала, наприклад, модель державно-церковних відносин Києворуської держави, будучи насильно включеною в політичну систему васалітету, нав'язану татаро-монгольськими завойовниками, що надовго перервали і змінили не лише традиційну схему відносин між державою і Церквою, а й самих суб'єктів відносин, на прикладі відносин панівної іновірної держави і

Церкви довівши останній нежиттєвість сподівань на незалежне від держави існування.

Сформований різновекторністю моделюєтворюючих чинників досвід урегулювання відносин між державою і Церквою в Україні включав різні моделі – від симфонійних, коли держава і церковні організації гармонійно співіснували, посилюючи і доповнюючи одне одного, до агресивно-нетерпимих, за яких правове обмеження церковних структур та духовенства в дійсності перетворювалося на державний курс, спрямований на ліквідацію сакральної інституції як такої.

В даній же праці доцільно, бодай схематично, відтворити моделі, які, на нашу думку, виявилися настільки істотними в історії врегулювання відносин держави і Церкви, що суттєво вплинули надалі на сам механізм формування таких відносин, а окремими положеннями, підходами в знятому вигляді присутні в сучасній моделі врегулювання відносин держави і Церкви, релігійних організацій.

Такими смислосзначимими моделями-попередниками нинішньої стали:

1. Києворуська модель - симфонія відносин держави і Церкви.
2. Моделі, що відтворювали національну специфіку державно-церковних відносин XVII ст. (могилянська та козацька).
3. Модель повної включеності Церкви у державні структури (синодальний період позбавленої самостійності Православної церкви в Україні).
4. Радянська модель державно-церковних відносин.

Зрозуміло, що виділення цих моделей, їх характерних особливостей є, значною мірою, умовним, - жодна з цих моделей не існувала в «чистому», докінченому вигляді. Для першої з названих моделей визначальними рисами були: державне (великокняже) сприяння поширенню християнства, становленню церковної системи і структури за взірцем феодално-адміністративної схеми; реалізація принципу: зміцнення Церкви – зміцнення державності; наділення Церкви широкою правовою юрисдикцією, передача Церкві частини державних функцій; паралелізм державної і християнської експансії; дублюючо-компенсаторна роль церковних структур в період кризи державно-політичної системи; поєднання державного сприяння в унезалежанні вітчизняної Церкви від церкви-митрополії з прагненнями державно-князівської влади підпорядкувати Церкву, перетворити її духовно-культурний потенціал в контрольований;

посилення цих прагнень з ослабленням і формалізацією церковних зв'язків з Константинополем; тенденція до правового закріплення церковної системи як князівсько-державної.

Наступні за часом і значимістю для вітчизняного досвіду врегулювання відносин між владними структурами і Церквою є дві моделі, що припадали на XVII ст., - могилянська та козацька. Розглянемо останню.

Вона склалася за умов національно-визвольної війни 1648-1654 рр., функціонування Запорізької Січі як фактично самостійної держави в формі козацької республіки. Визначальними особливостями цієї моделі були:

- гармонійна співпраця військового керівництва Січі і Православної церкви при всій внутрішньосічовій незалежності і самостійності цих інституцій;
- регулювання відносин козацької держави і Церкви в межах Січі звичаєвим правом, наказами військового керівництва і християнськими нормами співжиття;
- військовий захист, матеріальна підтримка Запорізькою Січчю Церкви;
- всесічовий статус Церкви як монопольної духовної і культурної інституції;
- кошова підтримка ідеї незалежної від московського патріарха Січової Православної церкви з власними ієрархами, структурою, мережею культових будівель, монастирів і святих місць, з українською мовою проповідання, ототожненням віри (Церкви) і національності, недопущенням іновір'я в Січі і т. п.

Про згадані моделі можна констатувати, що всі вони тією чи іншою мірою були національно виражені. Проте наступна модель – модель повної включеності Церкви у державні структури, що припадає в основному на синодальний період існування Православної церкви України у складі Московської патріархії, такої риси майже не має. Все, що так чи інакше ідентифікувало Церкву як національний духовний інститут, вказувало на особливий шлях становлення, розвитку Церкви в Україні з часів Київської Русі, у тому числі – своєрідність відносин Церкви і державних структур, відсутність жорсткої (візантійської) підпорядкованості першої другій та інше, - було майже повністю знищено могутнім пресом всеімперської уніфікації та централізації.

Для цієї моделі, що існувала до початку XX ст., були характерними: одержавлення Церкви на всіх рівнях, перетворення її в складову частину державного виконавчого механізму з статусом

духовного міністерства; виконання Церквою ряду державних й інших невластивих Церкві функцій; фактична втрата Церквою незалежного від державних структур становища і вимушено апологетична щодо самодержавних акцій роль Церкви; наявність церковноохоронного, дискримінаційного щодо неправославних віросповідань законодавства; проголошення самодержавно-великоросійського варіанту Православної церкви первенствующою і панівною, державна політика ототожнення православ'я і російської нації; правова меншовартість інших націй та релігій та інше.

При всій змінюваності радянської моделі державно-церковних відносин (ці трансформації далеко не завжди відбувалися у напрямі поліпшення відносин і були, значною мірою, позначені суб'єктивізмом, волюнтаризмом владних структур) як більш-менш усталені в ній можна виділити такі особливості: законодавчо закріплене монопольне у державі становище правлячої партії, програмною метою якої було обмеження впливу, витіснення, а, фактично, ліквідація релігії та Церкви; наявність законодавства про свободу совісті та релігійні організації, яке формально декларувало окремі поширені в світі принципи регулювання відносин між державою і Церквою, але одночасно дозволяло на практиці реалізовувати політику держави і правлячої партії в широкому діапазоні: від адміністративних обмежень і гонінь до державного сприяння окремим церковним проектам і програмам; відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви; декларування права сповідувати чи не сповідувати релігію, рівності віруючих і невіруючих, а також всіх церков перед законом; націоналізація церковної та монастирської власності (культових будівель, інших споруд, церковного майна, частина з якого згодом була передана в користування його колишнім власникам); наявність системи партійно-державного контролю за діяльністю духовних структур, втручання світської влади у внутрішньоцерковні справи, ігнорування де-юре і де-факто міжнародних норм ставлення до Церкви та інші.

При всій декларативності радянської моделі вона формально включала чимало традиційних для цивілізованих суспільств положень. Тому з появою в середині 70-х років у партійно-державному курсі усталених ознак, ослаблення напруги у державно-церковних, особливо державно-православних відносинах, зрушень від конфронтаційного до відносно поміркованого і поважливого ставлення влади до релігії і Церкви, вона без особливих проблем у правовому полі поступово почала трансформуватися на практиці у напрямі світоглядно терпимої і юридично толерантної моделі.

Зрозуміло, що помірковані щодо Церкви підходи з боку партійно-державних чинників, які намітилися у цей період, були знову ж таки командно-адміністративного походження, природною реакцією властей на стійкість, стабільність реальної релігійності та церковності навіть за умов атеїстичного тиску на державному рівні; спробою таким шляхом нейтралізувати релігійно-десидентський рух, особливо протестантського походження, приглушити резонуючі виступи зарубіжних релігійних центрів; зрештою, намаганням властей певними поступками перетворити релігійно-церковний інститут у незаперечно лояльний, приручений, до кінця контрольований, та керований. Не на останньому місці при цьому були і міркування щодо використання завдяки таким акціям міжнародних церковних зв'язків у просуванні на Захід тодішніх дипломатичних ініціатив СРСР.

Певним стимулятором корегування традиційного курсу щодо релігійних організацій стала підготовка СРСР до участі у Гельсінкській нараді (1975 р.) і прагнення влади змінити думку Заходу щодо ставлення в СРСР до релігії та Церкви. Напередодні європейської наради з безпеки і співробітництва терміново було переглянуто союзне законодавство щодо релігійних культів, що залишалося незмінним з 1929 р. Відповідним чином на корегування курсу Москви зреагувала і Верховна Рада Української РСР: в листопаді 1976 р. з'явилося «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР», що впродовж наступних 15 років фактично виконувало роль основного законодавчого акту, яким регулювалися відносини у релігійній сфері.

Хоч на думку деяких зарубіжних релігійних експертів нові союзний та республіканські акти середини 70-х років були більш м'якими, аніж таємна інструкція 1962 р., але більш жорсткими у порівнянні із законодавством 1929 р., в Україні згадане вище Положення було певним кроком влади до нормалізації становища Церкви на українських землях. Були усунуті застарілі правові норми, вводився цілий ряд нових юридичних положень, якими регламентувалися відносини держави і релігійних об'єднань у нових умовах, визначалися їх права, матеріальні гарантії тощо. Положення підтверджувало визначальний у відносинах держави і Церкви принцип відокремлення Церкви від держави, тим самим надаючи самим віруючим можливість утримувати свою церкву, духовенство і не залежати у цьому своєму виборі від держави. Зберігався і конституційно закріплений принцип відокремлення школи від Церкви. Релігійні центри, зареєстровані релігійні об'єднання

фактично отримували права юридичної особи, що якісно міняло їх правовий статус у державі, розширювало можливості релігійної діяльності, чисельного росту об'єднань, їх матеріального зміцнення (зареєстроване об'єднання мало право, окрім іншого, одержувати в безоплатне користування культову споруду, церковне майно; укладати угоди, пов'язані з управлінням культовим майном; набувати церковне начиння, транспортні засоби, орендувати, споруджувати, купувати для своїх потреб будівлі у встановленому законом порядку; користуватися печатками, штампами, бланками з позначенням свого найменування; відкривати поточні рахунки в банках тощо). Донедавна все це було неможливим і могло бути розціненом як задача ідейних позицій.

Положенням досить недвозначно проводилась ідея необхідності державної реєстрації релігійних об'єднань як гарантії отримання повноти прав. Принцип рівності релігійних об'єднань і організацій перед законом за становищем, правами і обов'язками був дійсним, фактично, лише для зареєстрованих релігійних утворень: статус незареєстрованої спричиняв до віднесення громади до розряду заздальгідь незаконних, протизаконних зі всіма витікаючими з цього наслідками. Проте на практиці і серед зареєстрованих релігійних об'єднань очевидно була диференціація на віросповідні організації більш терпимі (до таких з міркувань традиційності і поширеності, безумовно, відносилася Православна церква) і менш терпимі (до цієї категорії, не лише офіційні органи, але й громадська думка включали, головним чином, протестантські об'єднання, кваліфікуючи їх як «секти»).

Модель державно-церковних відносин цього періоду української радянської історії виявляє надзвичайно велику залежність релігійних організацій від дозвільно-розпорядчих рішень державних органів при всій декларованій відокремленості перших. Щоб реалізувати, наприклад, право на існування і діяльність релігійна громада чи група віруючих в Україні мала отримати рішення про її реєстрацію, прийняте аж у Москві Радою у справах релігій при Раді Міністрів СРСР (ст. 7). Держава продовжувала диктувати Церкві, релігійним організаціям свої правила існування і діяльності в суспільстві, жорстко реагувати на будь-які відхилення від законодавчих норм.

Порівняння «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР» з союзним законодавчим актом 1929 р. показує: воно зайвий раз засвідчує, що якого б поліпшення у бік лібералізації державного ставлення до релігії Положення 1976 р. не зазнало, все ж

воно залишалося лише певним вдосконаленням сформульованої у 20-ті роки моделі, що відображала релігію і Церкву як явища, ледь терпимі атеїстичною державою і панівною ідеологією. Звідси - жорсткі умови реєстрації релігійних організацій та їх об'єднань, широкі можливості контролю за діяльністю релігійних організацій, що на практиці виливалися у втручання державних органів у внутрішньоцерковні справи; велика питома вага заборонних, обмежувальних, застережувальних статей; постійна небезпека щодо релігійних організацій за незначне порушення бути знятими з реєстрації тощо.

Резюмуючи сказане, слід зазначити, що згадуване Положення разом з іншими тогочасними правовими нормами, які застосовувалися щодо релігій, Церкви, віруючих в Україні, окрім всього, відображало здатність тогочасної влади в силу різних причин консервувати бажані форми відносин, стримувати динаміку вибухонебезпечних процесів у цій галузі, приймати законодавчі акти, актуальність яких для суспільства вже минула. З часом такі потенції держави почали слабнути, а релігійний фактор – діяти все гучніше і масштабніше, особливо з ростом чисельності громад, рівня релігійності, посиленням релігійного дисидентського руху, діяльності зарубіжних релігійних центрів, що, зрештою, сформувало і думку про необхідність істотно нового закону для України.

Підкреслимо, що на безпосередньо практичному рівні регулювання державно-церковних відносин на початок 80-х років вже досить ясно усвідомлювалася невідповідність законодавчих норм реаліям релігійного життя в Україні, негативні для самої держави наслідки подальших правових чи адміністративних обмежень процесів у релігійних спільнотах – останні поступово виходили з-під партійно-державного контролю і процесу почасти відбувалися у незалежному режимі. Зрештою, внутрішньоцерковні прогресуючі процеси – з одного боку, усвідомлення – вже не лише практиками на місцях, а й партійною та державною верхівкою необхідності істотних змін у ставленні до Церкви та релігії, - з іншого, на середину 80-х років актуалізували потребу в перегляді чинного тоді законодавства щодо релігійної галузі.

Своєрідним каталізатором таких підходів стала підготовка і відзначення в Україні 1000-ліття введення християнства на Русі, якому і на офіційному рівні було надано статусу визначної дати вітчизняної історії та культури. Якщо нетрадиційні для соціалістичної держави рішення щодо Церкви з нагоди цієї дати (передача ряду релігійних святинь Церкві, дозвіл на проведення цілого ряду

ювілейних заходів, нагородження ієрархів державними нагородами, відкриття нових духовних навчальних закладів тощо) носили дещо компліментарний характер, то початок ґрунтовної роботи над створенням якісно нового закону України щодо релігійної сфери засвідчував про серйозні зрушення в позиціях правлячої партії, держави стосовно релігійного комплексу.

Вони знайшли відображення в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації», який було затверджено Верховною Радою України в квітні 1991 р. і який в статусі Закону України щодо Церкви, релігійних організацій є фактично першим в історії України. Він став юридичним виразом бачення державою стосунків з церквами, релігійними організаціями в кінці 80-х років. З іншого боку, втілені в цьому Законі норми державно-церковних відносин, рівень дозволів і заборон, зафіксованих у ньому, стали логічним результатом, по-перше, всього попереднього кількавікового розвитку таких відносин в Україні, по-друге, засвоєння досвіду інших країн і цивілізацій, по-третє, відображенням межі допустимого правового простору для Церкви, що міг бути наданий тодішньою державою.

Зміст і направленість цього Закону, прийнятого за умов міцніючих кризових явищ у партії та державі незадовго до кардинальних соціальних змін у всьому радянському суспільстві, формувалися вже не стільки під традиційним впливом партійно-ідеологічних орудників, скільки виходячи з реальних потреб релігійно-церковного соціуму і його цивілізованого функціонування в державі. Ймовірно, що саме це дозволило Закону тривалий час діяти в якісно нових умовах без якихось кардинальних змін. Показово, що і новий текст Конституції України, прийнятої через п'ять років після Закону, стосовно свободи совісті, релігійних організацій не подавав, по суті, ніяких принципово нових положень, фактично продублювавши основоположні статті вже існуючого Закону.

На користь цьому законодавчому акту пішов і час його прийняття – квітень 1991 року: потреба нових, неідеологізованих державних підходів до релігії вже визріла, а реалізовувалась у законодавчі норми цього Закону ще спокійно, вдумливо, тверезо, на відміну від багатьох інших актів у наступний період, який, із-за відсутності реалізму в баченні шляхів вирішення проблем, м'яко називають зараз «романтичним».

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» далеко не вичерпує зміст і принципи взаємовідносин державних та церковних структур сучасної України: основополагаючі норми цих правовідносин викладені в Конституції України; інші значимі їх

аспекти відображаються і регулюються цивільним правом, Земельним кодексом, судовою системою, нормативно-правовими актами державної виконавчої влади тощо. Проте наріжні камені, базові принципи державно-церковних відносин закладені саме в цьому Законі.

Слід виділити наступні характерні ознаки сучасної української моделі державно-церковних відносин: світський характер держави; конституційно закріплене відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви; державна реєстрація релігійних організацій, надання їм статусу юридичної особи; рівність всіх релігійних організацій, віросповідань перед законом, невизнання жодної релігії як обов'язкової; невтручання держави у діяльність церков, релігійних організацій, якщо ця діяльність не суперечить законодавству; захист державою прав і законних інтересів релігійних організацій; недопущення Церкви до систематичної діяльності в структурах державної системи – в армію, в освітні заклади, лікарні, в пенітенціарну систему тощо; нефінансування державою діяльності релігійних організацій; державний курс на повернення Церкві колишньої власності; державний контроль за додержанням законодавства про свободу совісті та релігійні організації; наявність спеціального державного органу з компетенцією сприяти реалізації державної політики щодо релігії, Церкви і віруючих.

Кожне з цих положень стало результатом зваженого відбору, пошуку допустимої соціальної рівноваги у період, коли будь-яка дискримінаційна щодо Церкви норма вже не могла зберігатися позаправовими засобами. Так, наприклад, українське суспільство не лише кінця 80-х років, але й доби прийняття Конституції незалежної України залишилося переконаним у доцільності для сучасної моделі державно-церковних відносин принципів відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви. Такий підхід до відносин держави і Церкви відображає домінуючу на сьогодні у суспільстві думку про необхідність відокремленого фінансування цих двох інститутів заради їх стабільності, ретельно враховуючи при цьому і свій, і чужий досвід.

На сьогодні авторитетні форуми експертів, фахівців з питань державно-церковних відносин світового і європейського рівня фактично підтверджують правильність і перспективність для обох сторін вибору Україною принципу відокремлення Церкви від держави, вважаючи що свобода віросповідання найбільш широко реалізується там, де здійснено або збереглося юридичне відособлення Церкви від держави.

У останні роки предметом наукових дискусій стало питання про змістовність формул «відокремлення Церкви від держави» (як вона вживається в українській моделі) і «відокремлення Церкви і держави» (поширена на Заході редакція). Зрозуміло, що йдеться про схожі, але й істотно різні формули відносин двох інститутів. Навряд чи плідності дискусії додасть переведення її у площину виявлення, яка з них меншшовартісна. Вибір певним суспільством однієї з формул, підтвердження цього вибору кожним наступним поколінням засвідчує розуміння суспільством актуальності саме такої формули, як і застережень, які вона містить.

Для Української Православної церкви, яка за часів Російської імперії майже втратила свої національні особливості, значною мірою, завдяки включеності Церкви у імперські структури, важливо й сьогодні не втрачати історичну пам'ять. Те, що при цьому менше акцентована увага на відносинах держави і Церкви як рівнопартнерських, достатньо компенсується рядом інших положень чинного законодавства. Звичайно, це не виключає, що з часом формула «відокремлення держави від Церкви» актуалізується і для України.

На думку вітчизняних та зарубіжних фахівців, не зважаючи на однобокий політичний, релігійно-церковний тиск у законодавчій базі України щодо релігійної сфери, вдалося зберегти зваженість, конструктивний характер державно-церковних відносин, юридично не допустити можливості державного диктату щодо церковного середовища; не відступити під різними благовидними приводами від принципу рівності релігій і церков перед законом, як це допущено в деяких сусідніх країнах.

Система державно-церковних відносин, якою вона склалася в сучасній Україні, в своїх базових положеннях відповідає демократичним принципам. В цілому задовольняє права і свободи людини, базуючись при цьому на багатовіковій спадщині врегулювання відносин між цими двома суспільними інститутами, історичних уроках як позитивного, так і негативного досвіду таких стосунків.

Разом з тим, залишаючись у своїх базових положеннях відповідним сучасним інтересам держави і Церкви нормам і стандартам міжнародних правових актів у цій сфері, вітчизняне законодавство як головна складова української моделі державно-церковних відносин, в той же час, потребує подальшого вдосконалення, а в деяких аспектах – і нових підходів, нової психології, переосмислення стереотипних положень, особливо тих,

що існують з 20-30-х років. Йдеться, насамперед, про необхідність розробки і прийняття ґрунтовно перероблених у правовому, історико-правовому аспекті державних актів про легалізацію Автокефальної Православної, Греко-Католицької церков; про церковну власність, правовий режим такої власності, про спрощений порядок повернення націоналізованого в минулому культового майна тощо.

*М.Бабій** (м. Київ)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ

В Україні продовжується складний, екстраординарний за своїм змістом і відповідальний за наслідками період реформування суспільства, його розвитку та утвердження в координатах нових цінностей і пріоритетів. Суттєві зміни відбуваються, зокрема в духовній сфері буття, в системі світоглядних установок, нормативних стандартів, що виконували важливі функції життєвої орієнтації та легітимації як на макро-, так і на мікросуспільному рівні. В цілому для українського сьогодення характерна чітка тенденція світоглядної і передусім **релігійної диференціації**.

Релігійно-церковне життя в Україні за вісім років її незалежності набуло оптимальних форм і нової якісної визначеності в усіх іпостасях свого вияву. Так, за кількістю релігійних громад, їхньою інфраструктурою українська держава сьогодні посідає одне з провідних місць в Європі. Загалом за період 1991-1999 років число релігійних громад, які діють на теренах України, збільшилося на 8,5 тисячі або на 65 відсотків.

Цьому значною мірою сприяли: фундаментальні соціально-економічні, соціокультурні і політичні зміни, які відбулися в українській державі; принципово нова атмосфера, яка склалася в державно-церковних відносинах; законодавче закріплення і реальне забезпечення гарантій і можливостей практичної реалізації права на свободу совісті, релігії, релігійних організацій.

* Бабій Михайло Юхимович – кандидат філософських наук, ст. наук. сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.